

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КАРПЕНКО ЗІНОВІЯ СТЕПАНІВНА

УДК 159:371.15

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АКСІОГЕНЕЗУ ОСОБИСТОСТІ

19.00.07 — педагогічна і вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ — 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, дійсний член АПН України Киричук
Олександр Васильович

Офіційні опоненти - доктор психологічних наук, дійсний член АПН України Максименко
Сергій Дмитрович;

доктор психологічних наук, член-кореспондент АПН України Фурман
Анатолій Васильович.

доктор психологічних наук Татенко Віталій Олександрович.

Провідна організація – Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Я. Франка.

Захист відбудеться “14” жовтня 1999 року о 14³⁰ год. на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.053.07 в Національному педагогічному університеті ім. М.П. Драгоманова
за адресою: 252033, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано “8” вересня 1999 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
доктор педагогічних наук, професор

Рудницька О.П

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Історія розвитку психології, зафіксована в періоди переосмислення панівної парадигми і зміни методологічної орієнтації, переконує, що жоден локальний принцип функціонування психіки, розповсюджений на позамежову територію, не приводив до відкриття всеохопного телеологічного зв'язку, який інтегрував би різноманітні духовно-душевно-тілесні порухи людини з їх специфічним смисловим змістом в єдиний ціннісно зорієнтований організм.

Розбудова психоогії за зразком природничих наук привела до превалювання суб'єкт-об'єктної парадигми, що потягнула за собою відповідні соціально-педагогічні наслідки: маніпулятивний підхід у вихованні, конформізм і колективну відповідальність у груповій діяльності, меркантильні життєві орієнтації тощо.

Існуючий стан виховної практики формує запит на оновлення методологічних основ вікової і педогогічної психології, тісно пов'язаних із загальнопсихологічним контекстом. А, як відомо, спеціальні методології викликають до життя відповідні технології і психотехніки, в чому заціквлене суспільство з виразними плюралістичними ознаками в економіці, політиці, ідеології, культурі. Останнім часом на Україні з'явилося багато цікавих і обґрунтованих концепцій, що розвивають ідею особистісно орієнтованого навчання і виховання (Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Й. Боришевский, В. К. Демиденко, О. В. Киричук, С. Д. Максименко, В. Ф. Моргун, В. А. Семиченко, О. В. Скрипченко, В. О. Татенко, А. В. Фурман). Предметом дослідження інших вчених ставали система мотивації поведінки (С. Г. Москвичов), життєві ставлення (О. Б. Старовойтенко, Ю. О. Приходько), моральна самосвідомість (О. І. Кульчицька, М. В. Савчин, С. П. Тищенко), особливості життєвого світу особистості (Т. М. Титаренко), розвиток духовності (О. П. Колісник, В. П. Москалець), психологічна допомога людині в подоланні різноманітних суб'єктивних труднощів (О. Ф. Бондаренко, Н. Ф. Каліна, Н. І. Пов'якель, Т. С. Яценко), емоційно-вольова саморегуляція пізнавальної діяльності (О. Я. Чебикін), розвиток творчих здібностей (В. О. Моляко, Л. Е. Орбан), розуміння і тлумачення текстів (Н. В. Чепелева) та ін. - феномени з виразно ціннісним змістом. Дані дослідження зберігали тісний внутрішній зв'язок з новаторськими розвідками російських колег: Б. С. Братуся, А. В. Брушлинського, Ю. Ф. Василюка, В. В. Давидова, В. П. Зінченка, Д. О. Леонтьєва, В. А. Петровського, В. І. Слободчикова та ін., які розширили горизонти відомої в усьому світі культурно-історичної психології, започаткованої Л. С. Виготським. Своєрідним зразком наукової сміливості, чесності і професіоналізму служили корифеї зарубіжної психології - засновники нових напрямів і шкіл (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, А. Адлер, К. Юнг, Г. Олпорт, А. Бандура, К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Гроф, Р. Ассаджолі).

Об'єктом дослідження є процес розвитку ціннісно-смислової сфери особистості.

Предмет дослідження становлять структурно-функціональні і гене-тико-еволюційні закономірності і тенденції аксіогенезу особистості.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні концепції аксіогенезу особистості.

Завдання дослідження.

1. Дослідити передісторію ціннісно-цільового підходу в зарубіжній і вітчизняній персонології.

2. Розкрити основні напрями дослідження ціннісно-смислової сфери особистості в сучасній психології.

3. Провести теоретико-методологічне конституювання предмету аксіопсихології особистості.

4. Згідно з авторською концепцією здійснити реінтерпретацію структурно-нормативних, психодинамічних і феноменологічно-рефлексивних аспектів аксіогенезу особистості.

5. Експериментально перевірити ефективність застосування феноменологічної технології на різних вікових контингентах досліджуваних і обґрунтувати психотехнічні аспекти аксіогенезу особистості в дошкільному і молодшому шкільному віці.

Логічним каркасом дослідницької *концепції* стали наступні твердження:

- аксіогенез особистості являє собою цілісний процес розвитку ціннісно-сислової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, психічними, соціокультурними і духовно-трансцетними можливостями;

- продукт аксіогенезу особистості – аксіопсихіка – включає в себе різноманітні вияви її ціннісно-сислової сфери: мотиваційні (суб'єктивні, психічні, смислові) відношення, диспозиційні утворення (соціальні установки і ціннісні орієнтації), мотиваційні чинники (потреби, інтереси, ідеали, загальну спрямованість діяльності і поведінки), емоційно-ціннісні характеристики процесу переживання (предмет переживання і зміст моральної колізії), життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення тощо;

- основними аспектами теорії аксіогенезу особистості - аксіопсихології – є нормативний, що відстежує процес присвоєння індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки; психодинамічний аспект, що відстежує зворотній бік аксіогенезу як знаходження шляхів самореалізації вроджених духовних устремлінь в просторі соціальних зв'язків особистості; феноменологічно-рефлексивний аспект, що являє собою взаємне проникнення обох вищеназваних напрямів дослідження і заснований на уявленні про нерозривну єдність об'єктивних і суб'єктивних джерел аксіогенезу особистості та їх представленість у внутрішньому (феноменальному) світі людини, вищим проявом якого є ціннісно-сислова свідомість з притаманними їй рефлексивними атрибутами;

- визначальною закономірністю аксіогенезу особистості є випередження і структурування її цілісними доцільними (ціннісно-цільовими, телеологічними) зв'язками з довкіллям ситуативно-діяльнісних (каузальних) зв'язків з ним, що визначає індивідуальну самотність окремого взятого аксіогенезу;

- основну тенденцію поступального аксіогенезу особистості відображає принцип інтегральної суб'єктності, що виражає сходження людини до вершин духовної досконалості через послідовні, еволюційно вмотивовані стадії біологічного індивіда (відносного суб'єкта), суб'єкта предметної діяльності (мосуб'єкта), суб'єкта соціально розподіленої діяльності (полісуб'єкта), суб'єкта суспільно корисної творчої діяльності (метасуб'єкта) і абсолютного суб'єкта, що уособлює універсальні духовні цінності;

- загальнопсихологічним механізмом аксіогенезу особистості виступає діалогічне спілкування, в процесі якого відбувається включення Іншого в духовний світ Я як повноважного партнера, можливого взірця саморозвитку.

Головні гіпотези дослідження.

1. Розвиток ціннісно-сислової сфери (аксіогенез) особистості є результатом цілісного телеологічного зв'язку людини як трансцендентального духовного суб'єкта, що підпорядковує собі систему об'єктивних, каузально-діяльнісних зумовлень.

2. Вектори аксіогенезу особистості визначаються по-перше, нормативно зорієнтованими дослідженнями, насамперед вітчизняної психології в її культурно-історичній традиції, які акцентують об'єктивно-субстанціональну природу особистісних цінностей; по-друге, концептуально різнорідними психодинамічними теоріями розвитку особистості, які наполягають на спонтанному ціннісному трансцендуванні людини до вершин духовної зрілості; по-третє, теоретичними побудовами, що відбивають досвід феноменологічної рефлексії індивіда.

3. Аксіологічна модель індивідуальної свідомості, що становить ядро аксіопсихіки, задається диспозиційно-мотиваційними утвореннями, які реалізують певне духовне устремління (ціннісне відношення) по всьому спектрі суб'єктної активності особистості: на

рівні організмичної активності проявляється диспозиція “передчуваю”, зорієнтована на виживання; на інтраіндивідному рівні діє диспозиція “треба”, спрямована на досягнення істини, справедливості і користі в пізнанні, спілкуванні і праці; на інтеріндивідному рівні спрацьовує диспозиція “мушу”, що забезпечує добродійність як умову ефективності сумісної діяльності; на метаіндивідному рівні справджується диспозиція “буду”, націлена на творче оволодіння дійсністю за законами краси; верховною цінністю людської екзистенції є благо, що досягається духовною практикою людини з притаманною їй супердиспозицією “приймаю”.

4. Універсальним психологічним механізмом аксіогенезу особистості виступає діалог — вроджена апіорна інтенція “Ти”, що допускає інобуття Іншого як рівноцінного мені суб’єкта. Рефлексія з боку потенціальних “Ти” як можливих вершин духовного росту здійснюється за допомогою антиципації і забезпечує ціннісне екзистенціювання особистості.

5. Існування людини, розглянуте з боку її духовно-ціннісного самовизначення, пояснюється принципом інтегральної суб’єктності, згідно якого здатність людини до самодетермінації і саморозвитку специфічним чином проявляється на п’яти рівнях: 1) відносного суб’єкта — індивіда, носія інстинктивної активності; 2) монособ’єкта — власне суб’єкта чи діяча як чинника цілеспрямованої предметної діяльності; 3) полісуб’єкта як особистості зі сформованою ціннісно-сисловою свідомістю і здатністю до морального самовизначення; 4) метасуб’єкта — індивідуальністю, що творчо збагачує існуючу соціокультурну практику; 5) абсолютного суб’єкта як втілення універсальних властивостей духовної природи людини.

6. Загальним методом дослідження аксіогенезу є аксіопсихологічна герменевтика, яка забезпечує цілісний підхід до розуміння і тлумачення ціннісно-сислових феноменів завдяки інтуїтивно-емпатійному впочуванню, а відтак раціональній рефлексії суб’єктивної реальності особистості, що становлять суть особливої феноменологічної технології роботи з аксіопсихікою.

7. Онтологічним референтом аксіопсихологічної герменевтики є експресивна психотехніка як практика роботи з ціннісно-сисловою сферою особистості, що дозволяє експлікувати й усвідомити семіотичні (метафора, міф) репрезентації ціннісних устремлень особистості з метою їх корекції і розвитку.

Відправними *методологічними засадами дослідження* стали: поняття про особистість як духовний суб’єкт аксіогенезу, що впливає з основоположень класичної німецької філософії, сучасного феноменалізму і філософської антропології; психологічні закономірності і механізми розвитку аксіопсихіки у фрейдизмі, біхевіоризмі, гуманістичній, трансперсональній та езотеричній психології; загальнонаукові уявлення про голономну будову універсуму й похідний від нього принцип рекурентного ряду.

Теоретичну основу дослідження склали: концепції суб’єкта психічної активності (К.О. Абульханова-Славська, О.В. Брушлинський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко та ін.); телеологічний і каузальний підходи як джерела системологічного моделювання ціннісно-сислової сфери особистості (від В. Дільтея, Е. Шпрангера до В.О. Богданова і Б.С. Братуся); концепції морального виховання (І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, О.В. Киричук та ін.), що розвивають культурно-історичну традицію у вітчизняній психології.

Методи дослідження: теоретичні - аналіз, зіставлення, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизація як засоби діалектичної логіки; загальні емпіричні методи — номотетичний та ідеографічний і їх синтез — аксіопсихологічна герменевтика й експресивна психотехніка; окремі — спостереження, моделювання проблемних ситуацій, анкетування, бесіда, аналіз продуктів діяльності, експертна і групова оцінка особистості, метод рангування ряду, соціо- і референтометрія, репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі, психогімнастика, трансактний аналіз, проєктивні методики, біографічний метод. Обробка даних проводилася за допомогою кількісних методів, як-от: аналіз середніх величин,

кореляційний і факторний аналіз. Застосовувалися структурний і генетичний методи інтерпретації.

Експериментальна база дослідження: дошкільні заклади №№ 5, 8 і 19 м. Івано-Франківська, молодші класи школи-ліцею № 23 Прикарпатського університету ім. В. Стефаніка і ЗОШ № 2 селища Бурштин Івано-Франківської області, ЗОШ № 4 м. Бориспіль Київської області, приватної академії “АКАДЕМІЯ” м. Полтави, студенти педагогічного і філософського факультетів, слухачі курсів перекваліфікації педагогічних кадрів Прикарпатського університету - всього 1028 чоловік.

Організація та етапи дослідження. Дослідження здійснювалось у три етапи протягом 1990-1998 років.

На *першому етапі* (1990 -1993 рр.) оформився задум і початкові концептуальні допущення дослідження на основі міждисциплінарного вивчення проблеми розвитку ціннісно-сислової сфери особистості. Розроблено програму подальшого теоретико-експериментального дослідження.

На *другому етапі* (1994-1996 рр.) проведено пілотажні, а відтак і пролонговані експериментально-діагностичні і кореляційні дослідження різних аспектів аксіогенезу, велася практична психокорекційна робота в навчально виховних закладах м. Івано-Франківська. Результати перших двох етапів дослідження представлені у монографії “Психокорекція розвитку особистості” (1994), навчально-методичному посібнику “Психотехніка у вихованні дитини” (1996) та інших публікаціях.

На *третьому етапі* (1997-1998 рр) визрів і оформився у монографію “Аксіопсихологія особистості” (1998) остаточний варіант дослідницької концепції. Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження. Розширено ареал емпіричних досліджень. Завершено кількісний і якісний аналіз експериментально-дослідних даних. Видано апробований психологічною практикою посібник “Експресивна психотехніка для дітей” (1997). Написано і відредаговано текст дисертації.

Наукова новизна. Здійснена спроба конструювання предметного ядра аксіопсихології особистості — світоглядного стрижня гуманітарної пара-дигми: визначені змістовні і структурно-функціональні характеристики ціннісної свідомості особистості; доведена теза про діалог як вияв інтенціональної й інтерсуб’єктивної природи людини, що, як механізм, зумовлює аксіогенез особистості; обґрунтовано принцип інтегральної суб’єктності як засіб визначення аксіологічних проєкцій духовного буття особистості в нормативному, психодинамічному і рефлексивно-феноменологічному аспектах; під кутом зору предмета конструйованої психологічної дисципліни обґрунтовано механізми аксіопсихологічної герменевтики (інтуїцію-емпатію і дискурсивне мислення-рефлексію) що становлять феноменологічну технологію роботи з аксіопсихікою; розкрито потенціал експресивної психотехніки для розвитку і корекції ціннісно-сислової сфери особистості.

Теоретичне значення роботи полягає в обґрунтуванні телеологічного підходу на широкій гуманітарній платформі новітніх психологічних теорій, що дало змогу синтезувати предметне ядро аксіопсихології особистості. Проаналізовано культурно-історичну, психодинамічну і феноменологічну традиції вивчення ціннісно-сислової сфери особистості. Під кутом зору принципу інтегральної суб’єктності досліджені нормативні аспекти становлення аксіопсихіки, як-от: ціннісні віхи розвитку суб’єктності, типологія моральних позицій особистості, ціннісні підстави неврозу та ін. Проінтерпретовані аксіологічні траєкторії спонтанного розвитку особистості, наприклад, способи виявлення творчих тенденцій особистості, психологічні засоби розвитку ціннісно-сислової сфери особистості, розгортання духовних здатностей людини та ін. Відстежено аксіогенез у феноменологічній рефлексії особистості: визначені аксіопсихологічні координати Я-концепції, хронотопні режими функціонування ціннісної свідомості, процеси переживання в аксіологічному просторі інтегральної суб’єктності, феноменологія вчинку та ін. Аргументована роль

герменевтики й експресивної психотехніки як засобів реалізації методологічної орієнтації аксіопсихології особистості.

Практична цінність дослідження. Системологічне моделювання сфер суб'єктності людини дозволило визначити рекурентний ряд аксіологічних проєкцій духовного буття особистості, що намічає програму оптимізації її поступального аксіогенезу. Розроблена і впроваджена у практику роботи дитячих освітньо-виховних закладів система експресивної психотехніки, що включає діагностичний і корекційно-розвиваючий блоки завдань. Доведена виховна ефективність роботи практикуючого психолога з літературними і терапевтичними метафорами, трансактного аналізу, що реалізують технологію феноменологічного відцентрування смислових диспозицій особистості і дозволяють розширити зміст її ціннісної свідомості і створити можливості для зваженого волевиявлення. Подано зразки аксіопсихологічного потрактування деяких художніх творів, що вказує на реальні шляхи гуманітаризації психології, збагачення її концептуального тезаурусу.

Особистий внесок дисертантки в отриманні наукові результати полягає в побудові системологічної моделі аксіогенезу особистості, підтвердженої в експериментально-дослідних умовах при безпосередній участі авторки.

Надійність і вірогідність результатів теоретичного дослідження забезпечувалася використанням засобів діалектичної логіки, емпіричного - репрезентативністю вибірки, застосуванням математико-статистичних методів обробки даних, використанням взаємодоповнюючих методів.

Тези, винесені на захист:

1. Аксіогенез особистості являє собою розгортання її суб'єктних здатностей в цілісній духовній ситуації буття, голографія якої обіймає індивідний, власне суб'єктний, соціально-особистісний, індивідуальний та універсальний рекурентні ряди з прогресивним ускладненням ціннісних устремлінь людини.

2. Суб'єктом аксіогенезу є особистість, що розуміється як трансцендентальний духовний суб'єкт, носій ноуменальних визначень людини, а також її феноменальних, атрибутивних репрезентацій. До перших належать різнотипні структури психічних інтенціональностей — потреби, мотиви, смисли, установки тощо, до других відносяться прояви інтерсуб'єктних взаємодій — моральні позиції, стилі життя, типи характеру та ін.

3. Розвиток ціннісно-смислової сфери особистості пояснюється принципом інтегральної суб'єктності, згідно якого здатність людини до самоактуалізації проявляється у висхідній телеологічній перспективі: рівень відносного суб'єкта — індивіда, носія інстинктивної активності; рівень моносуб'єкта — чинника цілеспрямованої предметної діяльності; рівень полісуб'єкта — особистості зі сформованою ціннісною свідомістю і здатністю до морального самовизначення; рівень метасуб'єкта — індивідуальності, що творчо збагачує наявну соціокультурну практику; рівень абсолютного суб'єкта — втілення універсальних властивостей духовного ества людини. Перетин ціннісних устремлінь особистості з площиною ситуаційних, каузально-діяльнєсних зумовлень визначає характерну траєкторію духовного шляху кожної людини.

4. Результатом аксіогенезу особистості є ціннісна свідомість з таким спектром диспозиційно-мотиваційних утворень: предиспозицією “передчуваю”, що регулює ефективність організмичної активності відносного суб'єкта; диспозицією “треба”, яка забезпечує нормовідповідну поведінку в пізнавальній, трудовій і комунікативній діяльності й орієнтована на освоєння моносуб'єктом критеріїв істини, користі і справедливості; диспозицією “мушу”, зорієнтовану на добродійність як умову продуктивної сумісної взаємодії полісуб'єкта; диспозицією “буду”, націлену на творче оволодіння дійсністю метасуб'єктом за критеріями прекрасного; супердиспозицією “приймаю”, що досягається духовною практикою людини як абсолютного суб'єкта, орієнтованого на загальне благо.

5. Універсальним психологічним механізмом аксіогенезу особистості виступає діалог — вроджена апріорна інтенція “Ти”, що допускає інобуття Іншого як рівноцінного мені

суб'єкта, завдяки чому відбувається інтеріоризація чужих особистісних смислів і формування знаково-символічної структури свідомості. Рефлексія з боку потенціальних "Ти" як можливих взірців на шляху до духовної зрілості здійснюється за допомогою антиципації і забезпечує ціннісне життєздійснення особистості.

6. Релевантним методом дослідження аксіогенезу є аксіопсихологічна герменевтика — первинне інтуїтивно-емоційне впочування і вторинне феноменологічне рефлексування суб'єктивної реальності особистості, що забезпечує цілісний підхід до розуміння і тлумачення аксіопсихічних феноменів у взаємозв'язку їх доцільних, причинно зумовлених і синхронно спостережуваних змін.

7. Онтологічним референтом аксіопсихологічної герменевтики є експресивна психотехніка як реалізація феноменологічної технології роботи з ціннісно-смісловою сферою особистості, що дозволяє експлікувати й усвідомити семіотичні репрезентації її ціннісних устремлінь в обширі суб'єктних можливостей людини з метою оптимізації процесу аксіогенезу.

Апробація відбувалася на ряді міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій в містах Києві (1990-1997 р.р.), Харкові (1993 р.), Одесі (1986, 1991, 1995 р.р.), Херсоні (1989-1992, 1995 р.р.), Сумах (1989 р.), Луцьку (1989 р.), Львові (1992 р.), Рівному (1987, 1991, 1992 р.р.), Івано-Франківську (1990-1998 р.р.), Алушті (1989 р.), Бердянську (1992 р.), Дрогобичі (1990, 1992 р.р.), Дніпродзержинську (1997 р.), Ніжині (1989, 1991 р.р.), Переяславі-Хмельницькому (1989-1992 р.р.).

Впровадження результатів дослідження в практику здійснювалася шляхом розробки, апробації та популяризації системи експресивної психотехніки для дітей, трансактного аналізу, роботи з метафорами та ін. у ряді освітньо-виховних закладів Івано-Франківської, Київської та Полтавської областей, а також у спосіб видання навчально-методичних посібників, публікацій у періодичних виданнях.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження в практику підтверджено довідками № 2/31 від 8.01.98 р. виданій Управлінням освіти Івано-Франківської обласної держадміністрації, № 08.01.29 від 5.02.99 р., виданій Прикарпатським університетом ім. В. Стефаника, № 01/28 від 27.01.99 р., виданій Обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних працівників (м. Івано-Франківськ).

Публікації. Основний зміст дисертації відображений в 78 публікаціях, з них — 2 монографіях, 7 навчальних посібниках, 25 статтях, решта — тези. Одноосібних праць - 66. Загальний обсяг особистого внеску становить 61,1 друкованих аркушів.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 7 розділів, коротких висновків до кожного розділу, загальних висновків на 25 сторінках і додатків. Зміст видруковано на 386 сторінках. Список використаної літератури включає 408 найменувань, з них 24 іноземними мовами. В дисертації 5 рисунків, 14 таблиць, що займають 9 сторінок. Повний обсяг дисертації - 443 сторінки машинописного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обгрунтована актуальність проблеми, визначені об'єкт, предмет, мета, завдання і методи дослідження, сформульовані його головні гіпотези та положення, що виносяться на захист, встановлена наукова новизна і практична цінність дисертації, відображена апробація та впровадження здобутих результатів.

У **першому** розділі — "Аксіопсихологія — телеологічний стрижень гуманітарної парадигми" — поставлена проблема розвитку ціннісно-сміслової сфери особистості як центральної, вертикальної осі гуманітарної психології. Остання представлена комплексною, системною основою об'єднання різнорідних психологічних і ширше — філософсько-антропологічних — теорій навколо ідеї цілісної людини.

Не раз критиковане вітчизняними теоретиками аналітичне ("колекціонерське", за висловом А.В. Петровського) мислення вихолощує поняття людини як тотальної психічної

реальності. Розчленування цілісності людини на іпостасі "індивід", "особистість", "суб'єкт", "індивідуальність" та нескінченні інтелектуальні вправи з приводу їх структури найчастіше утворюють порочне коло, з якого не "витягується" спіраль розвитку і зникає конститууюча людину як особливу природну істоту здатність, а саме — вільний дух, що випереджає і опосередковує біологічні і соціальні впливи. Отже, психології необхідно повернути старі, почасти спрофановані категорії, як-от: дух, що розуміється як іманентна здатність людини до вільного діяння, вчинку, і духовність як системне психічне утворення і вище породження особистості, репрезентоване її ціннісно-сисловою свідомістю.

На те, що "вертикаль" людини, її аксіологічні обрії недостатньо досліджені в психології, нарікає багато вчених (Б.С. Братусь, Л.І. Воробйова, В.П. Зінченко, Є.І. Ісаєв, В.І. Слободчиков та ін.). На часі серйозне наукове дослідження процесу менталізації як розгортання під впливом комплементарного соціального оточення дитини базових осередків духовності та їх подальших трансформацій у певні смислові утворення особистості. Саме ці структури задають ту телеологічну перспективу, в світлі якої людина справджує своє існування, реалізує замисел самої себе як унікальної духовної істоти, пізнає і здійснює своє істинне покликання.

В дисертації досліджуються витоки телеологічного підходу в зарубіжній персонології. Так, основоположник описової (розуміючої) психології В. Дільтей виступив ініціатором методологічної переорієнтації в дослідженні людської психіки. Він переконливо довів, що її вивчення розпочинається з інтуїтивного осягнення взаємопроникаючої цілісності афекта, інтелекта і волі, взаємний баланс яких виражає внутрішню доцільність функціонування організму і забезпечує таке пристосування до середовища, якого вимагає характер внутрішніх цінностей особистості. Вбачання телеологічного зв'язку як атрибуту цілісного психічного зв'язку, на думку В. Дільтея, не відкидає каузальних залежностей в межах цього цілого. Цим самим стверджується підпорядкування так званої пояснювальної психології описовій, пізніше — розуміючій.

Найвидатніша заслуга Е. Шпрангера у розвитку розуміючої психології полягала у винесенні телеологічного зв'язку "із надр" організму та особистості в цілісну духовну ситуацію. Таким чином, внутрішній телеологічний зв'язок психічних явищ (ентелехія), постульований В. Дільтеєм, був доповнений зовнішнім телеологічним зв'язком.

Ще більший акцент на розумінні особистості як духовного суб'єкта зробив основоположник персоналістичної психології В. Штерн, вказавши на інтроцепцію як об'єднавчу цільову установку, що забезпечує конвергенцію власних духовних інтенцій (цілей) з позаособистісними цілями і вимогами.

Панівні напрями сучасної психологічної науки - біхевіоризм, фрейдизм, гуманістична та трансперсональна психологія - акцентують різні аспекти цілісного телеологічного зв'язку, в який буттєвісно включена людина.

Аксіологічна проблематика у вітчизняній психології окреслилася в дискусіях навколо структури, функцій і генезису особистості.

Загалом намітилося дві теоретичні позиції. Прихильники першої акцентували момент суб'єктивного ставлення (лінія С.Л. Рубінштейна), прихильники другої підкреслювали похідний характер індивідуальних відношень від об'єктивних обставин діяльності (лінія О.М. Леонтьєва). Осібно стоїть позиція В.В. Давидова і В.Ф. Моргуна, котрі наполягають на творчому началі особистості, яке породжує різноманітні форми суспільного життя. У свою чергу А.Б. Орлов вважає, що особистість є сумою атрибутів (модусів) сутності — істинного ноумену, що інобитійствує в сфері феноменів.

Автор оригінальної концепції системологічного моделювання особистості В. А. Богданов поєднав переваги обох підходів: і каузального і телеологічного згідно принципу взаємодоповнюваності. Використовуючи поняття рекурентного ряду, вчений вибудовує тривимірну модель особистості у складі системних, субсистемних і метасистемних властивостей, детермінованих відповідно діяльністю, ситуацією і груповою взаємодією.

Попри безперечну продуктивність зазначених підходів усім їм бракує справді масової психологічної практики, здатної зробити їх технологічними і психотехнічними, реалізувати їх конструктивний потенціал.

Звернення до філософських засад аксіопсихології особистості дозволило рельєфніше вималювати її власний предмет, помітити зони прогресу й ділянки теоретичних упущень.

Так у поглядах Г. Лейбніца відзначаємо об'єктивну діалектику еманції абсолютного духу в індивідуальний (об'єктивний — у природі, суб'єктивний — в душі людини), ідеї про загальнолюдський базис цінностей, мету існування (досягнення гармонії), нетотожність емпіричного факту його апіорній суті, наприклад, незводимість людини як божественного задуму (духовного суб'єкта) до її атрибутивних ознак.

Визнання І. Кантом примату практичного розуму (морально-етичної сфери перед теоретичним означає перевагу "свобідної причинності" (іманентної телеологічності) над "природною причинністю" (каузальним детермінізмом), що формальнологічно узгоджується з ширшим обсягом поняття цінності як певної до кінця не збагненої "речі в собі" з феноменом — явищем ("річчю для нас"), що підлягає пізнанню. Звідси випливає висновок про підпорядкування науки вірі, сказати б, залежність істини від вихідних ціннісних позицій, свідомо і відповідально зайнятих пізнаючим суб'єктом.

Основоположник феноменологізму Е. Гуссерль суміщає гносеологічний суб'єкт з аксіологічним як суб'єкт за своєю суттю духовний (тут — трансцендентальний), тобто здатний конституювати з самого себе модули інтенціональності, які й онтологізують саму свідомість, змикаючи її з іншим, поза-Я-буттям. Тим самим інтенціональне життя свідомості трактується як смислопокладання особистості, що має принципове значення для розбудови методологічної бази аксіопсихології.

У "філософії процесу" А. Уайтхеда особистість є основою творчого процесу, спрямованого на ту чи іншу цінність; носієм Ідеї, що, як міст, з'єднує Світ Породження (діючу причину) зі Світом Цінностей (цільову причину).

Засновник філософської антропології М. Шелер переконливо доводить, що людина є духовною, а відтак метафізичною істотою. Володіючи свободою розототожнення з усім вітальним, людина як особистість сповняє своє вище, космічне призначення, "автором" якого є Бог.

Філософська концепція космогенезу П. Тейяра де Шардена являє собою приклад послідовно проведеного телеологізму, завершеного на базі синтезу науки і містики. Висновок Тейяра про загальну одухотвореність космогенезу на всі його стадіях: переджиття (неорганічної природи), життя (органічності) думки і наддумки уточнений тезою про всюдисущість духовно-психічної енергії, а саме божественної любові як рушійної сили еволюції.

Таким чином, в результаті огляду науково-психологічних і філософських джерел аксіопсихології особистості було доведено, що її основоположним принципом є принцип телеологізму, який впливає з цілісного зв'язку особистості як трансцендентального суб'єкта з його емпіричними корелятами в різних сферах людської життєдіяльності.

Другий розділ дисертації - "Психологія ціннісно-сислової сфери особистості: шляхи творчого синтезу" - розпочинається загальною характеристикою смислових утворень особистості, як вони досліджувалися в радянській психології.

Грунтовне дослідження онтології смислової реальності привело Д.О. Леонтєва до висновку про існування шести різновидів смислових структур, які задають ціннісний профіль особистості: особистісного смислу, смислової установки, мотиву, смислової диспозиції, смислового конструкта, особистісної цінності.

Останнім часом вітчизняні учені концентрують свою увагу навколо проблеми цінностей. Встановлено, що цінність як еталон належної поведінки, вироблений суспільною свідомістю, має три форми репрезентації. По-перше, цінність постає як суспільний ідеал — узагальнене уявлення про досконалість в різних сферах суспільного життя; по-друге, цінність

має предметне втілення у вигляді витворів матеріальної і духовної культури або людських вчинків, що віддзеркалюють певні ціннісні ідеали (етичні, естетичні, політичні, правові та ін); по-третє, мотиваційні структури особистості і насамперед особистісні цінності, що виступають як внутрішні носії соціальної регуляції, закорінені в структурі особистості.

Культурно-історичний підхід до вивчення ціннісно-сислової сфери особистості бере до уваги аспект її породження структурами й інституціями суспільної свідомості. Основний шлях прилучення дитини до суспільних духовних цінностей — це засвоєння представлених у соціальному макросередовищі ціннісних ідеалів через посередництво референтної для індивіда малої групи і підключення його до сумісної діяльності зі спільним для її учасників ціннісно-мотиваційним ядром.

Проте в руслі культурно-історичного підходу неможливо до кінця подолати контроверзу біологічного - нижчого і соціального - вищого. Постулювання вторинності особистісних цінностей відносно соціальних веде до визнання похідного характеру духовного суб'єкта від предметно-культурних умов існування людини. Звідси випливає також пониження потребової мотивації перед ціннісною, відмова першій у її самодостатньому, самоцінному змісті.

Зарубіжна психологія підходить до трактування природи і розвитку аксіопсихіки протилежним чином, з так званих психодинамічних позицій (А. Адлер, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.). Визначальним чинником особистісного розвитку визнаються потреби, що являють собою суб'єктивну маніфестацію життєвих необхідностей (індивідуальних цінностей). В такому разі мова йде про вивільнення глибинних задатків розвитку, при якому відбувається саморозгортання духовності, первісно соціальної й позитивної, своєрідне розширене відтворення потреб як безперечних цінностей (і віх) особистісного зростання. Психодинамічний підхід до трактування ціннісно-мотиваційної сфери особистості наголошує не на об'єктивно-предметних (матеріальних та ідеальних) формах соціальної аксіопсихіки, а на основоположній віртуальності ціннісної еволюції суб'єкта індивідуальної життєтворчості. Теоретичною протиположністю соціалізації й інтеріоризації в даному контексті є індивідуалізація й екстеріоризація в розумінні саморозгортання духовних інтенцій, самореалізації особистості, опредметнення її ціннісних цілей і потреб в унікальному культурному продукті.

Вразливим місцем психодинамічного підходу до вивчення ціннісно-сислової сфери особистості є його нездатність вичерпно пояснити деструктивний шлях аксіогенезу. Вихід з дилеми "Як полюбити належне?" і "Як зробити нормою те, що любиш?" пропонує, на наш погляд, феноменологічно-рефлексивний підхід до розв'язання обговорюваної проблеми.

Феноменологічно-рефлексивний аспект аксіопсихіки конститується сферою взаємного накладання обох площин ціннісної онтології, охарактеризованих вище. Йдеться про свідомість - зміст психіки, що постає перед суб'єктом як його внутрішній досвід, його самовизначеність і його плинність, його оформленість і його незавершеність, його воління і його підневільність тощо.

У трактуванні суті свідомості визначилося дві лінії. Послідовники Р. Декарта вживають поняття "свідомість" у широкому сенсі, як синонім психічного взагалі. Під свідомістю розуміють безпосереднє переживання індивідом деякого суб'єктивного досвіду (В. Вундт, Е. Тітченер, У. Джемс, Ф. Brentano та ін., наші сучасники - Ф. Капра, Д. Бом, К. Прибрам, С. Гроф, М. К. Мамардашвілі, Ю. Ф. Василюк та ін.). Розуміння свідомості як психічного переживання узгоджується з антропним принципом, що впливає з позиції Декарта, який "підкреслював наявність у свідомості особливих, безпосередньо даних знань про ціле". Картезіанська традиція ототожнення свідомості і психіки може бути екстрапольована на весь обшир психічного, що обіймає перехід можливості як загальний принцип світобудови в дійсність: свідомість як усвідомлення (пізнання), переживання-споглядання (почуття), рефлексія (схоплення актуальної плинності суб'єкта в актах воління), переживання-діяльність (процеси осмислення дійсності, смислопородження), нарешті,

переживання як без-діяльність (трансцендентальна свідомість).

Друга лінія дослідження свідомості пов'язана з поглядом Г. Лейбніца, згідно якого свідомість не тотожна психіці і становить тільки частину, причому найвищу, психічних процесів. Поширене зведення свідомості до системи мовленнєвих "значень", на відміну від "домовленнєвих смислів" (О. Г. Спіркін, П. В. Симонов, Ж. Годфруа та ін.), що навряд чи правильно. Результати багатьох психологічних експериментів підводять до висновку про генетичну первинність емоційного відображення (тобто смислу) відносно сприймання предметів у їх значенні. Синкретичне дитяче сприймання творить первісну досвідому канву, на якій пізніше проявляються узорі ціннісно-сміслової свідомості. У зв'язку з цим видається, що проблема подолання дезінтегрованості сучасної людини, навернення її до джерел спонтанної творчості переформулюється в проблему розвитку цілісної континуальної ціннісно-сміслової сфери, що включає в себе і свідомість аналогічної якості як взаємодоповнювальну, синергетичну єдність емоційно-образного і понятійно-логічного аспектів.

Загалом можна констатувати, що зазначені підходи до вивчення психології ціннісно-сміслової сфери репрезентують різні парадигми - парадигму формування і парадигму становлення. У першій розробляється культурно-історичний пласт аксіопсихіки, а в другій - її психодинамічний план. Якщо визнати, що кінцевим результатом обох намагань є розвиток, то обидві парадигми можна розглядати як своєрідні гуманітарні технології досягнення однаково зрозумілої мети - зрілої, самостійної, відповідальної, творчої і т. д. особистості. Це завдання розв'язується в площині реальної, "живої" феноменології (парадигма розгортання). Імовірно, що рефлексія людиною своєї духовної динаміки виступає єдиним абсолютним критерієм її сходження до верховин Духу і Добра, Краси, Гармонії, Досконалості.

Третій розділ - "Предметне ядро аксіопсихології особистості" містить концентрований виклад авторської концепції дисертаційного дослідження.

Відправним пунктом системологічного моделювання ціннісної свідомості було співвіднесення функціональних особливостей індивіда, які характеризують його як суб'єкта діяльності, із змістовними особливостями людини, які конституують її як особистість.

Змістовна характеристика людини відбита в центральних теоретичних конструктах, що фіксують взаємозв'язки і взаємоперетворення в динамічній смисловій системі. Ними є ціннісно-сміслові (життєві) відношення, смислоутворювальний мотив і диспозиція поведінки.

Оволодіння індивідом своєю мотиваційно-сміською сферою означає її усвідомлення, котре виступає механізмом самовизначення особистості. Результатом такого усвідомлення є трансформація особистісних смислів у ціннісні орієнтації, що становлять найвищий рівень диспозиційної саморегуляції поведінки.

Системний аналіз індивідуальної свідомості дозволяє виділити базові ціннісні орієнтації особистості в структурі її життєдіяльності, які ієрархізуються за мірою включеності людини в суспільні відносини. Визначеним при цьому рівням "індивід", "група", "суспільство" відповідають ціннісні орієнтації, що виражають спрямованість особистості на ту чи іншу духовну цінність, яка реалізується в конкретній соціальній ситуації. Так, цінностями індивідуального рівня буття людини є істина, справедливість і користь, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практично-перетворювальній діяльності згідно їх класифікації М.С. Каганом.

Цінністю функціонування індивіда в групі виступає добро як об'єктивна основа моральної за змістом і сумісної за формою діяльності.

Вершинною цінністю людської екзистенції, що стверджує її суспільну вартість з огляду на унікальний творчий внесок людини як індивідуальності є краса.

Встановлення відповідності між функціонально-суб'єктивними властивостями особистості та її смисловими утвореннями дозволяє виявити такі паралелі: збудники активності, стрижнем яких є потреби, релевантні емоційним компонентам ціннісних

орієнтацій (символічно — "хочу"), здібності пов'язані з їх пізнавальними компонентами ("можу"), а характер і темперамент — з поведінковими ("є", "маю"). Дані властивості виконують функції самоактуалізації (потреби), самоствердження (здібності) і самовираження (темперамент і характер)

Використовуючи ідею О.Г. Асмолова про установку (різновид диспозиції) як стабілізатор діяльності, пов'язану з тим чи іншим її об'єктивним фактором, можна визначити таку систему диспозиційних (смыслових) утворень особистості. По-перше, це смислові і часові цілі життєдіяльності, пов'язані з фундаментальними цінностями буття. Смислові установки, які відповідають рівневі цілісної життєдіяльності і мають суспільне значення, ми символічно назвали компонентом "буду". У феноменологічному плані даний компонент відкривається переживання естетичного порядку — медитації, екстазу, натхнення і т.ін. На рівні колективу функціонують цільові установки, оскільки спільна мета є його конституюючим, згуртовуючим фактором (А.В. Петровський та ін.). Умови його функціонування породжують компонент "мушу", що інтегрує морально-смыслові переживання особистості (почуття відповідальності, совість). Рівень індивідуальної діяльності забезпечується операціональними установками особистості і проявляється в компоненті "треба", який реалізується в нормовідповідній поведінці і супроводжується переживаннями обов'язку, честі, провини, самоповаги, самовдоволення.

Операціональні установки реалізуються відповідними психофізіологічними механізмами, які утворюють своєрідну предиспозицію — актуальну (в розумінні Д.М. Узнадзе) установку, яка є первісним опосередковуючим поведінку людини ціннісним фактором організмичного походження. Предиспозиція такого субіндивідуального (організмичного) рівня вказує на вітальність як базову духовну цінність. Символічне значення даної смислової предиспозиції передається словом "передчуваю", що вказує на її спонтанний неусвідомлений характер і репрезентує іманентний духовний потенціал особистості (голос імпульсу, внутрішнє Я, сутність, задум особистості тощо).

Вихід людини з царства необхідності — соціоморфних "треба", "мушу", "буду" — в царство абсолютної духовної сводоби, де індивід сягає повноти переживання своєї єдності з Космосом і внутрішню гармонію, позначений супердиспозицією "приймаю" і полягає в одкровенні істинної мети життя.

Верховною цінністю людської екзистенції є благо, зрозуміле як позитивний зміт буття взагалі, пов'язаний з розвитком його різнобічних потенцій, звільненням продуктивних засад, реалізацією призначення особистості.

Отже, підсвідома предиспозиція "передчуваю" ("підсвідомий Бог, за В. Франклом, "внутрішній локус оцінювання", за К. Роджерсом, архетипи "колективного несвідомого", за К. Юнгом и т.д.) опосередковано, через переважно усвідомлені диспозиції ціннісного характеру ("треба", "мушу", "буду") переходить (або не переходить) у надсвідому супердиспозицію "приймаю", що репрезентує духовне сходження (дорогу) особистості до висот Досконалості (тотожність Абсолюту). Цілісна структура ціннісно-смыслові свідомості особистості подана на рис. 1

Рис. 1. Структура ціннісно-сміслової свідомості особистості.

Предметом спеціального дослідження став діалог, який розглядається в ролі універсального психологічного механізму аксіогенезу особистості. В результаті синтезу релігійно-філософської концепції М. Бубера й антропологічних ідей М. М. Бахтіна було зроблено висновок про субстанційність діалогу як форми присутності Духу.

Кожній людині притаманна вроджена апріорна інтенція "Ти" — ідеальний суб'єкт, "місце" заповнення екзистенційно-ціннісного "вакууму" всяким потенційним суб'єктом, — яка може реалізуватися не лише в людському спілкуванні, а й особливому сприйнятті навколишніх об'єктів як одухотворених. Проте вроджена іманентна орієнтація "Ти" є тільки передумовою духовності, можливістю знаходження смислу в інобутті іншого, а відтак і самого себе; можливістю, яка стає фактом само-ствердження в силу реального співбуття з "Ти", який цей смисл об'єктивує, робить самоочевидним твірним началом світозміни і саморозвитку.

Відношення "Автор — Герой" (за М. М. Бахтіним) є суміщенням відношень "Я — Ти" і "Я — Воно": Герой — це і "Ти" і "Воно" одночасно, причому ціннісно первинною (не обов'язково хронологічно) є орієнтація на "Ти", а відтак на "Воно". Це виражається у визначенні двох моментів естетичної реальності: вживання і завершення, а також означає, що у відношенні "Я — Ти" первісно домінує полюс "Ти": ставши "Ти", я вперше виявляю себе, бо дістаю можливість, як у дзеркало, глянути на себе. Без "Ти" нема "Я". Таким чином,

рефлексія з позиції “Ти” є тим духовним знаряддям, що “працює” на розбудову особистості.

Відштовхуючись від філософського поняття трансцендентальної схеми (І. Кант, Ф. Шелінг) як дочуттєвої основи чуттєвого пізнання, знаходимо його психологічний еквівалент у понятті антиципації - продуктивної сили уяви, що полягає у здатності породжувати суб'єктивний проект бажаного об'єкту до зустрічі з ним. У контексті діалогічної структури психіки антиципація репрезентує принципову бісуб'єктність людини з її здатністю включати Іншого у власний життєвий простір як повноважного Автора (“Ти”). Звідси випливає висновок, що повноцінний аксіогенез можливий при ставленні до інших “Ти” як до ймовірних “вершин” мого духовного росту: “Ти” для “Я” не засіб використання, а мета самостановлення.

Дослідження, виконані в руслі теорії прив'язаності, Дж. Боулбі, М. Ейнсворт і школи М. І. Лісіної, свідчать на користь того, що перехід бісуб'єктності з можливості в дійсність відзначений "проростанням" змістовно-предметних взаємодій на "грунті" комунікативної експресії і оформленням ціннісної свідомості людини, яка в цілому і в кожному своєму елементі зберігає діалогічну побудову і діалогічний принцип функціонування.

Подальше теоретичне конструювання предметної площини аксіопсихології особистості привело до висунення принципу інтегральної суб'єктності як засобу виявлення аксіологічних проєкцій духовного буття людини. Згідно новітніх теоретичних досліджень (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, О. В. Киричук, В. О. Татенко та ін.) суб'єктність виступає конститутивним стержнем різнопланової активності людини. Ми допустили, що ціннісний простір між особистістю як трансцендентальним суб'єктом і особистістю як інтегральним морально-психологічним суб'єктом, який акумулює різні плани свого буття і духовно-ціннісного самовизначення, організований подібно рекурентному ряду. Причому суб'єкт будь-якого рівня розвитку є віртуальним суб'єктом, що впливає з принципово неусувної екзистенціальної необхідності вибору і ціннісного самовизначення через реалізацію духовної свободи особистості. За цією логікою інтенціональна (родова) схильність людини — "хочу" — виявляється в унікально індивідуальному потенціалі — "можу", що об'єктивується як рішення, ціннісний вибір суб'єкта духовного самоздійснення.

Таким чином суб'єктність є способом реалізації людиною свого духовного потенціалу, що репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення в просторі мотиваційно-ціннісних відношень.

Найважливішими теоретико-семіотичними віхами розгортання суб'єктності (духовності) в людині є, по-перше, рівень індивіда (організму), який може бути охарактеризований різновидами інстинктивної активності. На цьому рівні людина існує в симбіотичній єдності з іншими людьми, які відгукуються на її потреби, не володіє самосвідомістю і тому може бути названа відносним суб'єктом життєдіяльності.

Рівень моносуб'єкта характеризується діяльністю як цілеспрямованою предметною активністю індивіда по досягненню бажаного результату. Така іпостась людини як власне суб'єкт (в розумінні — діяч) найчастіше пов'язується з її функціональними особливостями (О.М. Леонт'єв, В.Ф. Сафін та ін.) як "розпорядника душевних сил" (В.І. Слободчиков, Є.І. Ісаєв) з точки зору впливу на оточуючий матеріальний світ.

Рівень полісуб'єкта (особистості) є результатом інтерналізації суспільних цінностей і суб'єктивних смислів інших людей та оформлення власної ціннісно-сміслової (за змістом) і знаково-символічної (за формою) свідомості. Особистість — це змістовна, сутнісна характеристика людини, що визначається якістю її мотиваційних відношень до дійсності. Рівень особистості є базовим для свідомих самопрезентацій духу, вольових "зусиль" останнього, спрямованих на забезпечення гідного життя людини за допомогою відповідних психічних "органів", "знарядь". Тому поняття "особистість" обіймає не лише сферу свого конституювання — спілкування і внутрігрупову взаємодію, — а й інші феноменальні прояви інтегрального суб'єкта, як на "нижчих" (індивід, суб'єкт — діяч), так і на вищих (індивідуальність, універсальність) рівнях його функціонування.

Рівень метасуб'єкта репрезентований категорією "індивідуальність", що, як відомо, означає неповторний комплекс анатомо-фізіологічних, морфологічних та набутих змістовно-функціональних ознак конкретної людини. Рівновеликим індивідуальній іпостасі духовного буття людини є таке розгортання суб'єктності, яке схоплене категорією "творчість", що представляє оригінальну, нестандартну форму діяльності і є джерелом збагачення соціокультурної практики.

Гранично широкою категорією, що акумулює в собі раніше названі рівні суб'єктності і осмислюється як породження абсолютного суб'єкта (Універсуму, Бога) є універсальність. Остання фіксує вищий ступінь духовного розвитку людини і "проявляється в повному усвідомленні сенсу свого життя, у знанні своєї причетності до світу, у відчутті духовної єдності з Універсумом"

З вищеобґрунтованого принципу інтегральної суб'єктності випливає, що повна картина структури, генезу і функціонування ціннісно-сислової особистості може бути подана як перехрест обох гносеологічних позицій: послідовно суб'єктивної, саморозвивальної, тобто телеологічної і відносно об'єктивної, причинно зумовленої, каузальної.

Графічне зображення поступального аксіогенезу прокреслює лінію, яка нагадує кубічну параболу. Її психологічний зміст зрозумілий з наступного роз'яснення.

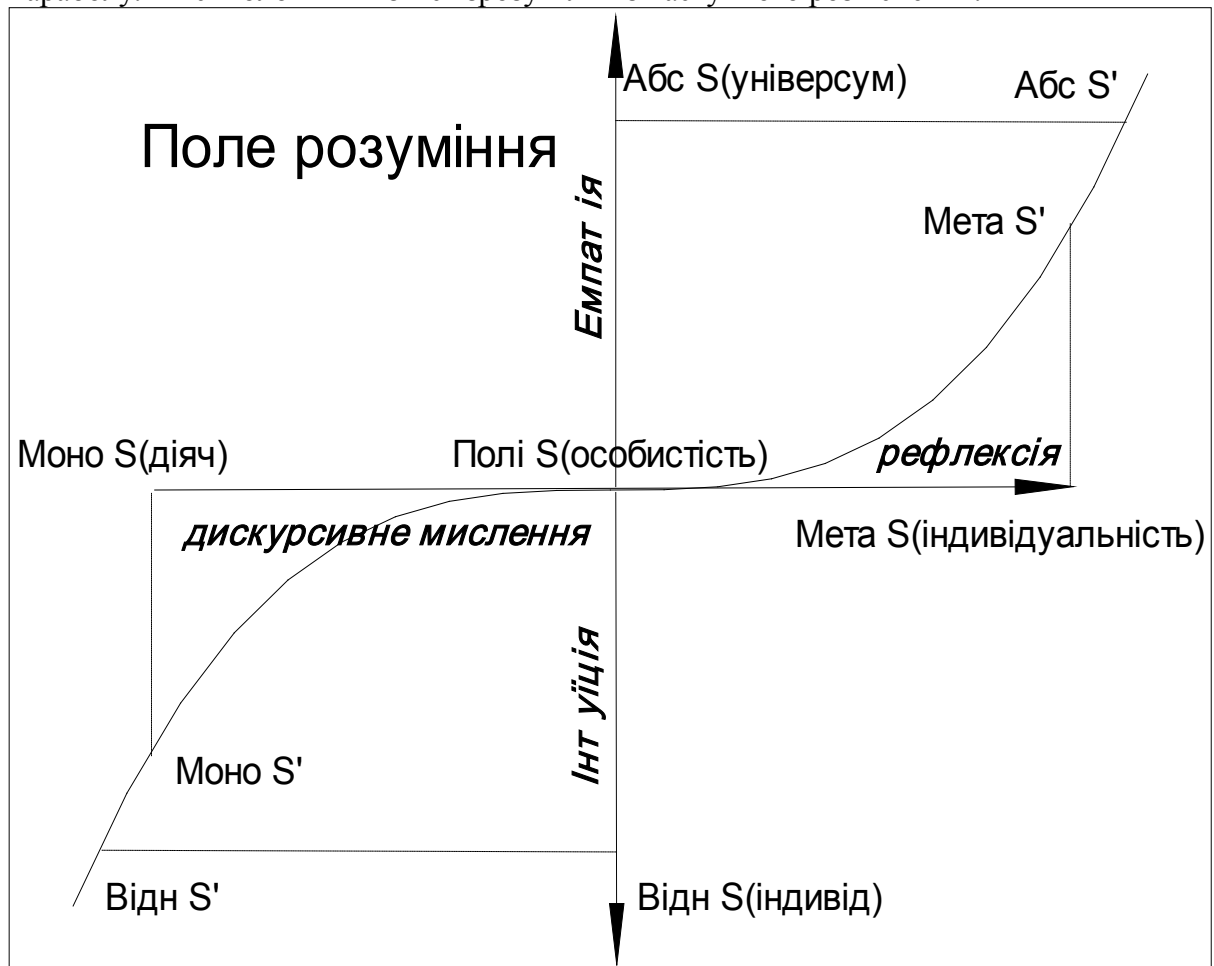

Рис. 2. Герменевтичні координати дослідження генезу ціннісної свідомості особистості

Вісь ОУ в наведеному рисунку репрезентує ірраціональний, несвідомий вектор аксіогенезу, віртуально безмежний з обох боків. Його складають всі відомі види несвідомої психіки – індивідуального, колективного і трансперсонального несвідомого, що інтуїтивно осягається людиною як слідування своєму духовному шляху, вірність покликанню, реалізація божественного задуму тощо. Вісь ординат репрезентує вроджену тенденцію до

цілісного, апіорного пізнання, свого роду конституювання інтенціональних предметностей у сфері трансцендентальної свідомості, що згодом можуть бути “розшифровані” емпіричною свідомістю або ж залишатися існувати імпліцитно, зумовлюючи несвідоме смисло- і цілепокладення.

Вісь ОХ репрезентує раціональний, свідомий вектор аксіогенезу, відносно обмежений з обох боків, принаймні тривалістю життя людини, а найбільше її духовною лінією щодо розвитку власного дискурсивного інтелекту. Останній засвідчує лінійне, часто алгоритмізоване, логічне мислення, в якому аналіз домінує над синтезом, а причинно-наслідкові (об’єктивні чи об’єктивовані) зв’язки відтісняють оцінку суб’єктивного значення (телеологічні зв’язки).

Смислова невичерпність відносного і абсолютного суб’єктів пояснюється голографічною “вбудованістю” першого в другий: індивід для самого себе тією чи іншою мірою є “річчю в собі”, мікросмосом, що віртуально вміщує в себе “вселенську ідею”.

Дуалістична рівновага несвідомого і свідомого, суб’єктивного і об’єктивного, інтуїтивного і логічного встановлюється точкою їх перехресту, що являє собою накладання особистості-феномену (полісуб’єкта) з особистістю-ноуменом (трансцендентальним суб’єктом).

Розгортання духовного потенціалу особистості у квадранті 1 (див. рис. 2), на відрізку аксіогенезу “полі-, мета-, абсолютний суб’єкт” забезпечується прогресуючим рефлексуванням і зростанням емпатійних здібностей індивіда, що означає дедалі більше феноменологічне відцентрування деякого трансцендентального я (постійного духовного центру людини) від різноманітних емпіричних напластувань ціннісного змісту.

Суть феноменологічної технології полягає в первісному вчужанні (інтуїції та емпатії), а і відтак рефлексії суб’єктивної реальності даної людини, тобто при випередженні і підпорядкуванні телеологічним вектором дослідження каузального.

Це означає, що смислова реальність може бути не лише “прочитана”, тобто інтерпретована як “готовий”, соціально зумовлений і культурно втілений смисл, а і “приписана”, тобто зсередини конституїрована індивідуальною ціннісно-смисловою свідомістю.

Об’єктом розуміння в аксіопсихологічній герменевтиці виступає структурна єдність смислоутворювальних начал, об’єктивована в метафорі як одиниці комунікативного акту. Всі духовні маніфестації суб’єкта мають метафоричну форму. Яка передбачає двоєдність зримого і прихованого, свідомого вияву й підсвідомого імпульсу, утвердження далекої смислової схожості при запереченні актуальної смислової близькості, знаходження інтуїтивного двійника рефлексивного висновку і т. ін., що засвідчує діалогічну опозиційність (бісуб’єктність, “Я - Ти” відношення тощо) синтезованих у метафорі смислотвірних джерел.

Тлумачення метафор дозволяє проникнути у світ внутрішніх опозицій - різноманітних суб’єктних протистоянь в межах інтегральної суб’єктності (діалог відносного суб’єкта (індивіда) з метасуб’єктом (індивідуальністю), полісуб’єкта (особистості) з абсолютним суб’єктом (універсумом) тощо). Результатом тлумачення метафоричних репрезентацій ціннісної свідомості є досягнення феноменологічно відцентрування - зрозуміння явленого і прихованого змісту метафори, схоплення “взаємодіючих голосів”, об’єктивованих у слові, жесті, інтонації і т. д. внутрішнього діалогу. Найвагомим ефектом аксіопсихологічної герменевтики є відцентрування на рівні полісуб’єкта, що дозволяє скоординувати між собою всі інші суб’єктні позиції людини як системного духовного організму.

Будучи молярною одиницею репрезентації ціннісно-смислової сфери особистості, метафора вступає у взаємодію з іншими образно-символічними утвореннями; так створюються цілі асоціативні ланцюги смислів метафоричної природи - алюзії. Розкриття множинної семантики алюзій залежить від з’ясування структури міфусистемного метафоричного феномену. На думку Р. Барта спонтанне міфотворення, спонукуване несвідомими інтуїтивними імпульсами, і рефлексивне усвідомлення своїх творчих порухів

повинні гармонійно співіснувати: критерій “справжнього міфу” і аутентичного існування один - повнота смислових зв'язків особистості і глибина їх усвідомлення.

Таким чином, обґрунтування аксіологічної моделі індивідуальної свідомості, принципу інтегральної суб'єктності, що пояснює вікові тенденції аксіогенезу, діалогу як універсального психологічного механізму розвитку аксіопсихіки і аксіопсихологічної герменевтики як загального методу діагностики та оптимізації аксіогенезу особистості становить фундамент подальших досліджень в зазначеній царині.

У *четвертому* розділі розглянуті деякі показники розвитку ціннісно-смислової сфери особистості, що випливають з культурно-історичного підходу до вивчення аксіопсихіки або наближені до неї. Піддані реінтерпретації відомі психології факти і закономірності з точки зору їх об'єктивної онтологічної доцільності.

Так, інтегральна періодизація психічного розвитку, запропонована В. І. Слободчиковим і Г. А. Цукерман, із стадіями оживлення, одушевлення, персоналізації, індивідуалізації й універсалізації розглядається нами як конкретизація загального аксіологічного континууму, на якому помічено відносно-, моно-, полі-, мета- і абсолютносуб'єктні репрезентації ціннісно-смислової сфери людини.

Аналіз концепції морального розвитку Л. Кольберга в координатах інтегральної суб'єктності дозволив зробити висновок про накладання змісту і логіки встановлених ученим рівнів і стадій морального розвитку з визначеними нами центрами інтегральної суб'єктності.

Систематизована і очищена від внутрішніх суперечностей типологія моральних позицій, охарактеризована в працях Б. С. Братуся, на наш погляд, узгоджується з такими віхами аксіогенезу: відносний суб'єкт-ситуативна (прагматична) моральна позиція, моносуб'єкт – егоцентрична, полісуб'єкт – групоцентрична (корпоративна), метасуб'єкт – просоціальна (гуманістична), абсолютний суб'єкт – духовна (есхатологічна) моральна позиція.

Класифікація стилів життя, здійснена З. Петрасинським, підтверджує принцип інтегральної суб'єктності як такий, що пояснює аксіогенез особистості, наступним чином: відносного суб'єкта характеризує гедоністичний стиль, моносуб'єкта – споживацький, полісуб'єкта – продуктивний, метасуб'єкта – творчий і вдосконалюючий, абсолютного – героїчний стиль.

Виразний ціннісний зміст мають порівневні характеристики спілкування, представлені в працях А. Б. Добровича, В. М. Сагатовського, Л. Б. Філонова. На основі їх зіставлення із спектром позицій інтегральної суб'єктності доходимо висновку про належність відносному суб'єкту примітивного рівня спілкування, головним завданням якого є встановлення згоди; моносуб'єкт перебуває на маніпулятивному і стандартизованому рівнях, оптимальним завданням якого може бути утворення первинної діадичної єдності; полісуб'єкт перебуває на конвенціональному рівні з його “рефлексивною грою” і визначенням ціннісно-орієнтаційної основи спілкування; метасуб'єкту властиві ігровий та діловий рівні спілкування, дотримання правових норм із взаємною адаптацією партнерів; абсолютного суб'єкта характеризує духовне спілкування високого морального змісту і самореалізація кожного на основі спільно вироблених правил.

Далі подається аксіологічна версія психоаналітичних типологій характеру – ортодоксальної (близько до З. Фрейда) і неофрейдистської (за Е. Фроммом). Доводиться, що рівню відносного суб'єкта в аксіогенезі особистості відповідає оральний чи рецептивний характер, рівню моносуб'єкта – анальний чи накопичувальний, рівню полісуб'єкта – уретральний чи експлуататорський, рівню метасуб'єкта – фалічний чи ринковий і рівню абсолютного суб'єкта – генітальний чи плідотворний.

Піддана реінтерпретації і загальноприйнята сьогодні психіатрична типологія неврозів. Доведено, що етіологія і симптомокомплекси відповідних неврозів мають певні ціннісні ознаки, що відносять їх до відносносуб'єктного рівня аксіогенезу особистості (істерія),

моносуб'єктного (невроз причепливих станів), полісуб'єктного (невроз страху), метасуб'єктного (неврастення), абсолютносуб'єктного (ноогенний невроз). Психологічна ж типологія неврозів, запропонована В. М. Колесниковим, послужила підставою для встановлення таких паралелей: сексуальний невроз за Фрейдом є породженням збоїв у ціннісному функціонуванні відносного суб'єкта, містичний невроз за Юнгом свідчить про розлади аксіопсихіки в полісуб'єкта, ригідність за Роджерсом пов'язана із проблемами полісуб'єктного рівня, втрата соціального почуття за Адлером – вада метасуб'єкта і поява наогенного неврозу за Франклом свідчить про фрустрацію духовних запитів абсолютного суб'єкта. У кожного із зазначених типів неврозів фрустровані ті чи інші внутрішні чинники (Сили) несвідомого: лібідо, самість, Я-концепція, особистий ідеал чи прагнення до самотрансценденції.

Зроблені вище висновки по кожному із вказаних параметрів оцінки дозволили наповнити конкретним психологічним змістом нормативного характеру основоположний принцип інтегральної суб'єктності і передбачити відповідні виховні ідеали у процесі формування особистості.

У *п'ятому* розділі - “Аксіологічні траєкторії спонтанного розвитку особистості” - проінтерпретовані деякі важливі віхи саморозгортання ціннісного процесу, відкриті психодинамічною традицією дослідження аксіопсихіки. Зокрема реінтерпретовані концепції А. Маслоу і Ш. Бюлер, які репрезентують мотиваційні тенденції аксіогенезу особистості. Так, ієрархічна модель мотивації А. Маслоу легко вписується в рамки принципу інтегральної суб'єктності: рівень функціонування відносного суб'єкта зумовлюють фізіологічні потреби, моносуб'єкта – потреби в безпеці, полісуб'єкта – потреби в прив'язаності, любові, приналежності до групи, метасуб'єкта – потреби в повазі і визнанні, абсолютного суб'єкта – потреби в самоактуалізації.

Визначені Ш. Бюлер інтенції психосоціального розвитку, на наш погляд, вказують на їх зростаюче трансцендування по всьому спектрі інтегральної суб'єктності – від прагнення до задоволення потреб і адаптивного самообмеження до творчої експансії в професійну і соціальну сфери і встановлення внутрішньої гармонії.

Далі пропонується авторське бачення процесу прирощення духовних здатностей людини у зв'язку з її життєвими настановами. Так, довіра як базова духовна здатність відносного суб'єкта корелює зі схильністю до психофізіологічного симбіозу; віра, що з'являється у моносуб'єкта на основі довіри, пов'язана з егоцентризмом; надія, що є здатністю полісуб'єкта, відображає соціоцентричну орієнтацію особистості; до любові здатний метасуб'єкт, який керується антропоцентристською настановою; щастя переживає абсолютний суб'єкт, реалізуючи свій космоцентризм.

Синтез уявлень про способи виявлення творчих тенденцій особистості, здійснений на основі досліджень А. В. Петровського, В. С. Ротенберга та ін., задає такий спектр інтегральної суб'єктності: пошукова активність – відносний суб'єкт, надситуативна активність - моносуб'єкт, наднормативна і надрольова активність - полісуб'єкт, прагнення до самоактуалізації - метасуб'єкт і альтруїзм – абсолютний суб'єкт.

Аналіз великої кількості літературних джерел, що стосуються психологічних засобів розвитку ціннісно-сислової сфери, привів до висновку про переважну прив'язаність навіювання, емоційного зараження і наслідування до відносносуб'єктного рівня розвитку особистості, ідентифікації – до її моносуб'єктного рівня, емпатії – до метасуб'єктного і медитації – до абсолютносуб'єктного рівня.

Спроба проаналізувати функціональну типологію особистості К. Юнга під кутом зору відображення в ній певних ціннісних іпостасей інтегрального суб'єкта привела до узагальнення: сенсорний тип найтісніше пов'язаний з відносним суб'єктом життєдіяльності і гедоністичною орієнтацією свідомості; мислительний тип відображає реалістичну орієнтацію моносуб'єкта; етичний тип репрезентує моральну орієнтацію полісуб'єкта; інтуїтивний тип зумовлює творчу орієнтацію метасуб'єкта; трансцендентна функція

гармонізує ціннісну свідомість абсолютного суб'єкта.

Представлення психодинаміки особистісних змін (за К. Роджерсом) як процесу поступового вивільнення духовних інтенцій індивіда дозволило співвіднести 1-2 стадії психотерапевтичного процесу з їх характерними ознаками – ригідністю, неусвідомленістю, наявністю психологічних захистів – з рівнем відносного суб'єкта; 3 стадію, на якій спостерігається послаблення відчуження від себе, визнання особистісних проблем, диференціація оцінок, - з рівнем монособ'єкта, 4 стадію, на якій переживається потрясіння від спонтанності, відповідальність за свої вчинки, - з рівнем полісуб'єкта, 5 стадію, де існує вільне самовираження, конгруентність, внутрішній діалог, виявляється самодетермінація, - з рівнем метасуб'єкта; 6-7 стадії, на яких спостерігається довіра до свого внутрішнього досвіду, спонтанність, творчість, усвідомленість, особистісна інтеграція, цілеспрямованість, - з рівнем абсолютного суб'єкта.

Аналіз механізмів психологічного захисту, описаних у фрейдистській і постфрейдистській літературі, дозволяє вписати їх у спектр інтегральної суб'єктності наступним чином: інтроєкція, проєкція, фіксація і регресія з'являються на рівні функціонування відносного суб'єкта; заперечення, встановлення узгодженості – захисні новоутворення монособ'єкта; сублімація, витіснення, реактивне утворення, знищення, ізоляція, раціоналізація, ретрофлексія, переміщення, вибіркова увага і дисоціація переважають на рівнях полі-і метасуб'єкта; аскетизм, інтелектуалізація, творчість, компенсація, садомозохізм, деструктивність і конформізм автомата – можливі захисти людини від прийняття надзавдань рівня абсолютного суб'єкта.

Як бачимо, розкриття психодинаміки ціннісного зростання особистості свідчить про об'єктивування її внутрішніх духовних спонук в процесі залучення до соціокультурної практики.

У шостому розділі – “Аксіогенез у феноменологічній рефлексії особистості” – висвітлені ціннісні проєкції духовності в структурі свідомості і самосвідомості.

Зокрема було доповнено класифікацію В. А. Петровського структури Я у складі чотирьох її іпостасей – іманентного, ідеального, трансцедентального і трансфінітного Я – п'ятою складовою – ноуменальним (ап'іорним, вищим) Я, що замикає феноменологічне поле суб'єктності.

Відомі психологічні науці модальності Я-концепції розведено по визначених рівнях інтегральної суб'єктності: фізичне Я віднесено до рівня відносного суб'єкта, реальне Я - монособ'єкта, ідеальне Я - полісуб'єкта, дзеркальне Я - метасуб'єкта, духовне Я - абсолютного суб'єкта.

Долучення уявлень езотеричної психології про феноменальний світ особистості до раціоналістичних узагальнень, обіпертих на тверду базу експериментальних фактів, не суперечить, а часто доповнює і поглиблює розуміння специфіки аксіогенезу. Так, К. Уілбер визначає такі рівні спектру свідомості, як рівень маски з межею “маска/тінь”, рівень Его з межею “его/тіло”, рівень організму з межею “організм-середовище”, рівень надособистісних діапазонів і свідомість єднання, які цілком співвідносяться з визначеними рівнями інтегральної суб'єктності. Д. Радьяр пише про наявність біологічної, культурної, особистісної, індивідуальної і плераматичної самості, що однозначно відповідає визначеним нами рівням суб'єктності. Класифікація буттєвісних переживань О. Ічазо на нейтральні (відносний суб'єкт), переживання єдності або відчуження з собою (монособ'єкт), з соціумом (полісуб'єкт), з універсумом (метасуб'єкт), віртуальністю (абсолютний суб'єкт) також підтверджує логіку прояву принципу інтегральної суб'єктності.

Теоретичні пошуки О. М. Леонтьєва, В. П. Зінченка, Ф. Ю. Василюка, підкріплені емпіричними дослідженнями, дозволили визначити такі складові свідомості, як чуттєва тканина, предметний зміст образу, особистісний смисл, значення і знак (слово), що, на нашу думку, репрезентують сходження рівнями інтегрального суб'єкта аксіогенезу. Дані складові свідомості породжують такі життєві орієнтації, як біоцентризм, що проявляється на рівні

відносного суб'єкта, предметоцентризм – рівень моносуб'єкта, егоцентризм – рівень полісуб'єкта, культуроцентризм – рівень метасуб'єкта, соціоцентризм, антропоцентризм, космо- і теоцентризм – рівень абсолютного суб'єкта.

Значні можливості прояснення феноменологічного аспекту аксіогенезу надає типологізація процесів переживання Ф. Ю. Василюка, доповнена найвищим рівнем розвитку особистості як інтегрального суб'єкта. Встановлено, що відносний суб'єкт перебуває у простому і легкому життєвому світі з організмичним типом активності, високою імовірністю стресу в разі появи критичної ситуації і спрямованістю на гедоністичне переживання; моносуб'єкт перебуває у простому і важкому життєвому світі, що забезпечується психічною діяльністю, імовірністю фрустрації, спрямованістю на реалістичне переживання; полісуб'єкт перебуває у складному і легкому життєвому світі, який контролюється свідомістю, ймовірністю внутрішнього конфлікту при переживанні цінного (тут - морального) змісту; метасуб'єкт перебуває у складному і важкому життєвому світі, що визначається особистою волею, імовірністю кризи в процесі творчого переживання. На нашу думку, існує без'якісний (ніякий) життєвий світ, в якому перебуває абсолютний суб'єкт аксіогенезу, з інтуїтивним типом активності, загрозою внутрішньої дезінтеграції при переживаннях містичного характеру.

Пропонується оригінальна розробка хронотопних режимів функціонування ціннісної свідомості особистості. В основу поняття хронотопу покладено співвідношення мотиву і цілі, що творять особистісний смисл як одиницю свідомості з її просторово-часовими характеристиками. Виділені такі хронотопи, як “ніде-і-ніколи” (відносний суб'єкт), “тут-і-тоді” (моносуб'єкт), “там-і-тепер” (полісуб'єкт), “там-і-тоді” (метасуб'єкт), “всюди-і-завжди” (абсолютний суб'єкт) і сумарний хронотоп “тут-і-тепер”, притаманний людині як інтегральному суб'єкту.

Обґрунтований рівень передситуації у феноменології вчинку В. А. Роменця. Таким чином у спектр інтегральної суб'єктності були вписані всі компоненти вчинкування – передситуація, ситуація, мотивація, дія і післядія.

Загалом же розкриття структурно-функціональних і процесуальних характеристик феноменологічно-рефлексивного пласту аксіогенезу дозволило наповнити картину розвитку особистості його найістотнішим змістом.

У *сьомому* розділі – “Психологічні аспекти оптимізації аксіогенезу особистості” - наведено результати експериментально-діагностичного дослідження ціннісного самовизначення молодших школярів. Обґрунтована нормативна модель самовизначення і система експресивної психотехніки для дітей 5-11 років з метою самовиявлення, усвідомлення і скерування процесу ціннісного становлення особистості. Продемонстровані можливості використання феноменологічної технології в різнопланових емпіричних дослідженнях, виховній і психотерапевтичній практиці.

Відповідно до теоретичної моделі структури ціннісно-смислової свідомості (див. рис.1), ми припустили, що самовизначення молодшого школяра зумовлюється складним динамічним співвідношенням його суб'єктних здатностей: інтересів, бажань, прагнень (“хочу”), наявних здібностей, творчих можливостей (“можу”), вікових, психофізіологічних і характерологічних якостей (“є”) і особистісних новоутворень ціннісного змісту: нормовідповідної поведінки як результату прийняття особистістю мотивів, цілей і способів конкретної діяльності (“треба”), соціальних установок і ціннісних орієнтацій як морально-смислових переживань (“мушу”), часових і смислових цілей загальної життєдіяльності (“буду”).

Запропонована модель самовизначення, що складається з тріад особистісних властивостей, об'єднаних в потенціал самовизначення в тому чи іншому виді діяльності. Кожен з потенціалів самовизначення являє собою диспозицію, що складається з афективного (А), когнітивного (К) і поведінкового (П) компонентів, які виконують ту чи іншу функцію в структурі смислоутворювального мотиву діяльності.

Показником особистісного самовизначення є вибір, в якому віддається перевага цінності вищого порядку. Ситуації, які приводять до необхідності такого роду виборів, спочатку виникають в сумісній діяльності. З огляду на це здатність до морального вибору виступає критерієм особистісного самовизначення. Цей критерій допомагає віддиференціювати види самовизначення на теоретично виділених рівнях. Так, рівню індивідуальної діяльності (моносуб'єкт) відповідає прагматичне самовизначення, що реалізує специфічні “інструментальні” мотиви діяльності. На рівні сумісної діяльності (полісуб'єкт) проявляється моральне самовизначення, при цьому здійснюється добро-чинність (або зло-дійство) як наслідок усвідомленого самообмеження (або необтяженого відповідальністю егоїзму). Особистість в контексті цілісної життєдіяльності (метасуб'єкт) визначається стосовно буття, відповідаючи на “прокляті” питання сенсу свого існування, покликання тощо, які підлягають “компетенції” екзистенціального самовизначення. Очевидно, рівню неусвідомленого функціонування (відносний суб'єкт) відповідає ситуативне “самовизначення”, що можливе без лапок за умови усвідомлення актуальних інстинктивних спонук, своєрідна мудрість заднім числом. У ряді випадків ситуативне самовизначення збігається з прагматичним, утворюючи змішаний конгломерат. Рівню абсолютного суб'єкта відповідає есхатологічне самовизначення як знаходження відповіді на кінцеві цілі буття. В силу зрозумілих причин даний тип самовизначення не діагностувався.

Результати досліджень свідчать про те, що типовою тенденцією в усвідомленні особистісних властивостей молодших школярів є розуміння того, що є поганим для мене, як для школяра, і впевнена ідентифікація з цим еталоном переважної частини однокласників. У більшості випадків парціальна оцінка неуспіху в навчальній діяльності поширюється на інші сфери самореалізації особистості і створює несприятливі умови для компенсаторного і взаємопідсилюючого розвитку окремих видів ціннісного самовизначення.

Висновок, зроблений нами на підставі аналізу коефіцієнтів досто-вірності групових оцінок особистості, свідчать про переважання об'єктної орієнтації в навчально-виховному процесі. Функції регламентування, обмеження, заборони, примусу, що реалізують цю орієнтацію у психолого-педагогічному впливі, мало сприяють формуванню розгалуженого оцінного еталона “що є добре”.

Порівняння результатів експериментальних ситуацій вчинкового вибору приводить до висновку, що у третьому класі тенденція до ініціювання морально мотивованих дій (спрямованих на користь іншим) помітно переважає над тенденцією реалізувати своє право на дію на користь собі (егоїстичний мотив).

Загалом номотетичний аналіз ціннісного самовизначення молодших школярів дозволяє зробити висновок про те, що перехід від прагматичного до морально-колективістського самовизначення в розглянутий віковий період є його характерною психологічною особливістю. Прагнення до адаптації в умовах функціонування класного колективу відображає провідну тенденцію самовизначення особистості в молодшому шкільному віці.

Одним із найбільш репрезентативних варіантів роботи з аксіопсихікою є експресивна психотехніка, яка дозволяє інтегрувати в єдиному ціннісному процесі аспект самовиявлення, що включає в себе дослідження внутрішнього досвіду й експериментування зі щойно відкритими смислами в діалогічному, рефлексивному режимі спілкування з іншими і самим собою. Таке визначення вбирає в себе поняття психодіагностики, психотерапії і психокорекції, взятих не огульно, а з точки зору їх можливостей для ціннісного самовираження і самовдосконалення особистості.

Експресивну психотехніку ми визначаємо як таку сферу психологічної практики, що об'єднує діагностику виразних проявів властивостей особистості, особливостей її мотиваційно-сміслової сфери і вплив на їх корекцію і розвиток за допомогою експресивних мистецтв.

Нами розроблена система діагностичних і корекційно-розвиваючих заходів, націлена на подолання вад особистісного розвитку дітей 5 — 11 років. Ми виходили з проголошеної в

роботі методологічної орієнтації — пріоритетності телеологічного підходу над каузальним, психотерапії над психокорекцією, бажаних духовних устремлінь над середньостатистичною нормою. Згідно з цим був складений емпіричний блок негативних властивостей дітей 5 — 11 років, що стоять на заваді аксіогенезу їх особистості: тривожності, імпульсивності, агресивності, замкнутості, невпевненості, екстернальності та естетичної нечутливості, схильності до нечесної й асоціальної поведінки. Перелічені вади виражають найбільш шкідливі тенденції соціалізації, становлять певну загрозу для поступального аксіогенезу. Їх джерела знаходяться в неподоланих суперечностях ранніх стадій особистісного розвитку й основного вікового завдання даної стадії онтогенезу.

Було складено опитувальник для дорослих, який діагностує рівень вираженості вад особистісного розвитку, скорочено ДВОР, рідних дітей або дітей, яких вони знають в силу своєї професійної діяльності як вихованців дитсадка, школярів. Аналогічний варіант був розроблений для опитування самих дітей, який рекомендовано застосовувати не раніше, як з 9 років.

У навчальних посібниках автора реалізовано такий алгоритм викладу матеріалу: дається визначення певної вади, перелічуються її характерні ознаки і причини появи, наводиться фрагмент опитувальника, що стосується оцінки вираженості даної вади, даються загальні рекомендації щодо усунення і розвитку протилежної риси характеру. Далі поміщений опис різноманітних вправ, ігор, етюдів і бесід, підібраних так, що елімінувати деструктивну дію негативних чинників розвитку, розчистити канали спонтанного самовираження і вільного експериментування з різними ціннісними позиціями.

Незважаючи на поліфункціональність різних вправ, ігор тощо, доцільно об'єднати їх в серію психотерапевтичних занять. Це забезпечить не лише локальний, психокорекційний, а й сукупний, психотерапевтичний ефект. Таку можливість надає психогімнастика — образна назва експресивної психотерапії. В дисертації наведені дані про доцільність застосування експресивної психотехніки в масовій психологічній практиці.

Так, факторний аналіз експертних оцінок дітей 5-9 років за опитувальником ДВОР засвідчив, що до кінця молодшого шкільного віку зростає питома вага нечесності й асоціальності (табл. 1):

Таблиця 1. - Результати факторного аналізу вад особистісного розвитку вихованців ЗОШ № 4 (м. Бориспіль); N = 144

Вади особистісного розвитку	Вік дітей				
	5	6	7	8	9
тривожність	0,43	0,19	0,12	-	0,48
Імпульсивність	0,78	0,42	0,44	0,84	0,60
агресивність	0,68	0,69	0,50	0,59	0,63
замкнутість	0,46	0,64	0,47	0,34	0,49
нечесність	0,50	0,69	0,29	0,51	0,68
асоціальність	0,47	0,54	0,52	0,45	0,69

З таблиці видно, що джерелом порушень тут є агресивність, яка переходить у нечесність, що згодом поступається місцем асоціальності. Подальший аналіз показує, що диктат у вихованні, акцент на дотриманні зовнішньої благопристойності, позбавлення дитини права на самостійне прийняття рішення, надмірна опіка - ці та інші прояви об'єктного підходу до виховання обертаються протилежними педагогічному наміру результатами.

Прикладом впровадження феноменологічної технології з метою розширення ціннісної свідомості особистості є трансактний аналіз, який забезпечує ідентифікацію і рефлексивне розототожнення індивіда з притаманними йому суб'єктивними диспозиціями (его-станами), що стоять на заваді спонтанного й аутентичного вияву ціннісної позиції людини, втягуючи її в неконструктивні ігри - маніпуляції.

Проведене герменевтичне дослідження на матеріалі сприймання художнього твору дало змогу виявити рівні естетичної реакції на текст метафоричного характеру: екзистенціальний, морально-естетичний, утилітарно-психологічний і психофізіологічний, що є свідченням обсягу і когнітивної складності - диференційованості ціннісної свідомості реципієнтів. Застосування терапевтичної метафори дозволяє особистості набути новий феноменологічний досвід, апробувати інші духовні устремління, розширити спектр ціннісного самовизначення.

Реалізація аксіопсихологічного підходу до тлумачення художніх творів створює надзвичайно широкі можливості для гуманітаризації навчального процесу в школі на уроках української і зарубіжної літератури, роблячи їх уроками-переживанням, уроками-роздумами, уроками педагогічно спрямованого розвитку

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки.

1. Історія розвитку гуманітарної парадигми в психології свідчить про трансформацію її вихідного предмета - духу і духовності - в концепти певного наукового напрямку чи школи. Під духом розуміється іманентна здатність людини до вільного діяння, вчинку, а духовність трактується як системне психічне утворення і вище породження особистості, репрезентоване її ціннісно-смісловною свідомістю.

2. Цінність є неодмінним корелятом психічного, що дозволяє вести мову про аксіопсихіку — ціннісно-сміслову сферу особистості, що репрезентує цілісний зовнішньо-внутрішній, суб'єкт-об'єктний доцільний зв'язок явищ (принцип телеологізму).

3. Аксіологічна проблематика у вітчизняній психології особистості представлена здебільшого поглядом на неї як на суб'єкт діяльності, “вмістилище” різноманітних мотиваційних відношень, сумарний результат предметних атрибуцій. Меншою мірою представлений погляд на особистість як духовно-творчий суб'єкт (В.В.Давидов, В.Ф.Моргун) і ще рідше зустрічаються спроби системологічного моделювання об'єктивно зумовлених, діяльнісних детермінацій в поєднанні з суб'єктивним інтенціюванням, наміром особистості. Основний недолік недостатньої віддачі кожного з концептуальних підходів — відрив теорії від активної й систематичної, а не епізодичної експериментальної, психологічної практики.

4. Філософські студії проблеми приводять до висновку про особистість як трансцендентальний духовний суб'єкт аксіогенезу (ноумен), здатний до самоактуалізації і ціннісного утвердження своєї родової й індивідуальної суті у світі феноменів, через які вона пробивається у спосіб послідовних, висхідних, рекурентних атрибуцій.

5. У вітчизняній (рядянській) психології вивчення ціннісно-сміслові сфери особистості базувалося в основному на культурно-історичному підході, який реалізував методологічну настанову марксизму, згідно якої особистість є продуктом суспільних відносин. Основний шлях формування ціннісно-сміслові свідомості — це засвоєння представлених у соціальному макросередовищі ціннісних ідеалів, які заломлюються через відповідні уявлення референтної для індивіда малої групи, в яку той включений як учасник сумісної діяльності зі спільним для її учасників ціннісно-мотиваційним ядром.

6. Зарубіжній психології традиційно характерний психодинамічний підхід до вивчення аксіопсихіки, нині переважаючий гуманістичний варіант якого представляє потреби як суб'єктивні маніфестації життєвих необхідностей чи індивідуальних цінностей, які є рушійною силою саморозвитку особи. Теоретичною протиположністю соціалізації й інтеріоризації, які досліджуються культурно-історичним підходом, тут є індивідуалізація й екстеріоризація в розумінні саморозгортання первісно соціальних і позитивних духовних інтенцій, опрідметнення ціннісних цілей і потреб особистості в унікальному творчому продукті.

7. Феноменологічно-рефлексивний пласт аксіопсихіки являє собою середовище взаємного проникнення її суб'єктивного й об'єктивного, статичного й динамічного аспектів і пов'язується з дослідженнями свідомості. Перший напрям її вивчення започаткував Р.Декарт, згідно якого поняття “свідомість” вживалося в широкому сенсі як синонім психічного

взагалі. Під свідомістю розуміли безпосереднє переживання індивідом деякого суб'єктивного досвіду. Закладена Декартом традиція отождолення психіки і свідомості виявляється в п'яти планах: свідомість як усвідомлення (пізнання), переживання-споглядання (почуття), рефлексія (схоплення актуальної плінності суб'єкта в актах воління), переживання-діяльність (смыслепопородження), переживання як бездіяльність (трансцендентальна свідомість).

Другий напрям дослідження свідомості започаткував Г. Лейбніц, згідно якого свідомість — вищий прояв психічного. Пізніші дослідження звели свідомість до системи мовленнєвих значень, зігнорували її передісторію — синкретичне емоційне образно-символічне пізнання, на якому згодом проступають значеннєві контури свідомості.

Конструктивне розв'язання проблеми природи свідомості полягає у визнанні цілісної континуальної ціннісно-сислової сфери, що включає в себе і свідомість аналогічної якості як взаємодоповнювальну, синергетичну єдність емоційно-образного і понятійно-логічного аспектів.

8. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості задає системологічне моделювання, яке опирається на представлення особистості змістовно-структурною і функціонально-генетичною єдністю, що здійснює певне духовне устремління.

Сутнісний (предиспозиційний) рівень індивідуальної свідомості представлений інтенцією “передчуваю”, зорієнтованою на вітальність як цінність інстинктивної активності людського індивіда (організму); інтраіндивідний рівень свідомості представлений диспозицією “треба”, налаштованою на цінності істини, справедливості і користі, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практично-перетворювальній діяльності; інтеріндивідний рівень свідомості репрезентує диспозиція “мушу”, яка забезпечує функціонування індивіда в групі і орієнтована на добро як основу моральної за змістом і сумісної за формою діяльності; метаіндивідний рівень свідомості представлений диспозицією “буду”, що стверджує суспільну вартість індивідуальної творчої діяльності з її орієнтацією на прекрасне; супердиспозиційний (універсумальний) рівень функціонування ціннісної свідомості забезпечується утворенням “приймаю”, що вказує на верховне устремління людської екзистенції — загальне благо — і досягається у відданості справі життя, служінні.

Кожна з ціннісних диспозицій має відповідні суб'єктні складові: афективний (“хочу”), когнітивний (“можу”) і конативний (“маю”, “є”) компоненти, що забезпечують функції смыслепопородження, прямування і функцію реалізації актуалізованого смислу.

9. Універсальним психологічним механізмом аксіогенезу особистості є діалог — форма потенційної бісуб'єктності людини, апріорна інтенція “Ти” як вроджена налаштованість психіки на сприймання Іншого рівноцінним мені, що виступає джерелом породження і чинником збагачення ціннісної свідомості індивіда. Рефлексія з боку всякого “Ти” є тим духовним знаряддям, що розширює семантичний простір особистості. Психологічний зміст діалогічної інтенції становить здатність до особистісної антиципації — передбачення духовної перспективи іншої людини, віра у можливість її досягнення, що можливе при “обіймаючому”, неупередженому, любовному ставленні до Іншого. Інтеріоризація ціннісних позицій інших “Ти” — шлях до формування знаково-символічної, діалогічної за суттю, свідомості особистості.

10. Релевантним засобом виявлення аксіологічних проєкцій духовного буття особистості виступає принцип інтегральної суб'єктності, який репрезентує розгорнутий у три ланки (інтенція — абсолютна свобода, потенція — опосередкована можливостями свобода, посіденція — втілена, відносна свобода) процес мотивації і ціннісного самовизначення індивіда, що цілісним чином проявляються на рекурентних рядах телеологічних зв'язків.

Визначено п'ять іпостасей людини як інтегрального суб'єкта духовно-психічної активності, що співвідносяться з раніше встановленими особистісними цінностями: відносний суб'єкт (індивід чи організм), моносуб'єкт (суб'єкт як діяч, ініціатор діяльності),

полісуб'єкт (особистість, суб'єкт моральної поведінки), метасуб'єкт (індивідуальність, суб'єкт творчої діяльності), абсолютний суб'єкт (універсальність, ідеал самовдосконалення). Представлені в дисертації лінії розвитку аксіопсихіки по всьому спектру інтегральної суб'єктності свідчать про об'єктивні тенденції аксіогенезу особистості.

11. Загальним методом вивчення аксіогенезу особистості є аксіопсихологічна герменевтика, що забезпечує таке розуміння її смислових утворень, яке справджується феноменологічним впочуванням за допомогою інтуїтивно-емпатійних здібностей дослідника, а відтак — тлумаченням за допомогою феноменологічної рефлексії суб'єктивної реальності досліджуваного. Отже, повна картина структури, функцій і генезу ціннісно-смислової свідомості особистості може бути змальована у вигляді перехресту обох гносеологічних позицій: послідовної суб'єктивної, телеологічної і відносно об'єктивної, причинно зумовленої, каузальної при підпорядкуванні другій, аналітичної позиції першій, холистичній. Дана теза виражає встановлену попереднім ходом міркувань загальну закономірність аксіогенезу особистості.

12. Аксіопсихологічна герменевтика реалізується в технології феноменологічного відцентрування, що полягає в принциповій здатності трансцендентального суб'єкта (особистості) до розотожнення з будь-якою із смислових диспозицій, що належать до спектру свідомості Я, або до суміщення з нею з метою знаходження власної, адекватної умовам і автентичної ціннісної позиції. Найбільш показовим прикладом операціоналізації технології феноменологічного відцентрування і оптимізації аксіогенезу особистості є трансактний аналіз і терапевтична метафора, які можна застосовувати з раннього віку.

13. Ефективним засобом ціннісного самовиявлення й експериментування з можливими ціннісними позиціями є експресивна психотехніка, система якої нами запропонована для дошкільного і молодшого шкільного віку. Методика психокорекційних занять з використанням психогімнастики, експресивних мистецтв, дитячих фантазій і вербальних оцінок побудована з урахуванням логіки перетікання смислових диспозицій по всьому спектру суб'єктної активності дитини.

Зміст дисертації відображений у таких основних публікаціях:

Книги, розділи до монографій

1. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості.- К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. - 220 с.
2. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка для дітей.- К.: НПЦ “Перспектива”, 1997. - 96 с.
3. Карпенко З.С. Психотехніка у вихованні дитини.- К.: НМЦ “Перспектива”, 1996.- 48 с.
4. Карпенко З.С. Психокорекція розвитку дитини.- Івано-Франківськ: Фірма “ЛІК”, 1994.- 132 с.
5. Карпенко З.С. Міжстатеві стосунки в дзеркалі історичної перспективи // Етнопсихологічні орієнтири сімейного виховання / За ред. Л.О. Орбан.- Івано-Франківськ, 1996. - С. 35-54.

Статті у наукових збірниках і журналах

1. Карпенко З.С., Киричук О.В. Формування суспільно активної особистості: передумови і зміст процесу // Радянська школа.- 1986.- № 7.- С. 36-42.
2. Карпенко З.С. Розвиток передумов особистісного самовизначення молодших школярів // Початкова школа.- 1989.- № 6.- С. 5-7.
3. Карпенко З.С. Диагностика личностного самоопределения младших школьников в классном коллективе // Актуальные проблемы современной школы и профессиональной подготовки учителей / Под ред. Р.П. Скульского, П. С. Федорчака.- Ивано-Франковск, 1989.- Деп. В ОЦНИ “Школа и педагогика” 19.04.90.- № 101.- 90.

4. Карпенко З.С. Психологічні особливості самовизначення молодших школярів // Психологія: Респ. наук.-метод. зб.- Вип. 35.- К.: Радянська школа, 1990.- С. 102-109
5. Карпенко З.С. Зондуємо читача // Слово і час.- 1992.- № 6.- С. 65-66, 68
6. Карпенко З.С., Сенюра Г. М. Діти малюють сім'ю // Дошкільне виховання.- 1993.- № 6.- С. 6-7.
7. Карпенко З.С., Киричук О.В. Метаморфози духу: До питання про предмет гуманітарної психології // Педагогіка і психологія.- 1994.- № 4.- С. 3-8.
8. Карпенко З.С., Киричук О.В. Рівні суб'єктності та індикатори духовності людини // Педагогіка і психологія.- 1995.- № 3.- С. 3-12.
9. Карпенко З.С. Психогімнастика // Дошкільне виховання.- 1995.- №2.- С. 8-9.
10. Карпенко З.С. Метафізика діалогу // Семантика мови і тексту.- Івано-Франківськ, 1996.- С. 44-49.
11. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.- Ч. 2.- Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1996.- С. 42-48.
12. Карпенко З.С. Теоретичні та художні пласти апології "Я" // Літературна Україна.- 1996.- № 7.- С. 3.
13. Карпенко З.С. Феноменологія вчинку: До питання про реалізацію су-б'єктного підходу в національній системі навчання і виховання // Украї-нознавство в педагогічному процесі освітніх установ / За ред. Р. Скульського та В. Костіва.- Івано-Франківськ, 1997.- С. 39-43.
14. Карпенко З.С. Ампліфікація "Я" в контексті формування національної самосвідомості // Ідея національного виховання в українській психолого-педагогічній науці XIX - XX ст.- Коломия: Вік, 1997.- С. 299-301.
15. Карпенко З.С., Киричук О.В. Аксіологічні проєкції духовності // Цінності освіти і виховання: Наук. метод. зб. / За заг. ред. О.В. Сухомлинської.- К., 1997.- С. 50-53.
16. Карпенко З.С. Дослідження ціннісно-сислової сфери особистості з позицій культурно-історичного підходу // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.- Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1998.- Вип. 2.- Ч. 2.- С. 42-48.
17. Карпенко З.С. Психодинамічний аспект дослідження аксіопсихіки // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.- Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1998.- Вип. 2.- Ч. 1.- С. 50-57.
18. Карпенко З.С. Філософсько-психологічний зміст діалогу // Педагогіка і психологія.- 1998.- № 3.- С. 105-112.
19. Карпенко З.С., Васишин Я. І. Універсальні властивості символу (За творчістю М. Осадчого) // Народна воля: Скрантон (США).- 1998.- №№ 19, 20.
20. Карпенко З.С. Хронотопні режими функціонування ціннісно-сислової свідомості // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка.- Вип. 1.- Івано-Франківськ, 1998.- С. 128-133.
21. Карпенко З.С. Психокорекційний зміст народної казки // Джерела.- 1998.- №№ 3-4.- С.
22. Карпенко З.С. Експресивна психотехніка в контексті розвивального навчання // Психолого-педагогічні та методичні проблеми розвивального навчання / За ред. Б. Скоморовського.- Івано-Франківськ, 1998.- С. 78-81.
23. Карпенко З.С. Аксіогенез особистості в царині суб'єктивного досвіду // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія – Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1999. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 63-73.
24. Карпенко З.С. Ціннісний зміст процесів переживання // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія – Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1999. – Вип. 3. – Ч. 2. – С. 39-46.

25. Карпенко З. С. Аксиологічні проблеми психології особистості в контексті національного державотворення // Україна: державність, історія, перспективи. - Івано-Франківськ: Вид-во "Плай" Прикарпатського ун-ту, 1999. - С. 244-250.

Методичні рекомендації

1. Карпенко З.С. В.О. Сухомлинський про формування культури взаємовідносин у сім'ї: методичні рекомендації.- Івано-Франківськ, 1987.- 13 с.
2. Карпенко З.С. (упорядник) Діагностика психічного розвитку дітей 6-7 років.- Івано-Франківськ: Б-ка ж-лу "Перевал", 1993.- 63 с.
3. Карпенко З.С., Савчин З. Я. Вивчення і розвиток уяви в дитячому віці.- Коломия: Вік, 1996.- 48 с.

Карпенко З.С. Психологічні основи аксіогенезу особистості.- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1999.

У дисертації досліджуються методолого-теоретичні питання аксіо-генезу особистості. Згідно загальної телеологічної установки гуманітарних наук обґрунтовується авторська концепція предметного ядра аксіо-психології особистості. Відповідно до висунутого принципу інтегральної суб'єктності здійснюється реінтерпретація значного масиву фактів і закономірностей, відкритих у різних наукових школах, що репрезентують структуру, функціонування і розвиток ціннісно-сислової сфери особистості. Результати експериментально-діагностичного дослідження ціннісного самовизначення особистості уточнюють феноменологічну картину аксіогенезу молодших школярів. Обґрунтована система застосування експресивної психотехніки для дітей 5 - 11 років, успішно реалізована в багатьох навчально-виховних закладах країни.

Ключові слова: аксіопсихіка, аксіогенез, ціннісно-сислова сфера (свідомість) особистості, інтегральна суб'єктність, діалог, аксіопсихологічна герменевтика, феноменологічна технологія, експресивна психотехніка, холізм, телеологізм, каузальність, сислова диспозиція, мотив, ціннісне самовизначення.

Karpenko Z.S. Psychological fundamentals of personality axiogenesis.

Dissertation for a doctor's degree of psychology. Speciality 19.00.07 pedagogical and age psychology m. Dragomanov national pedagogical university, Kyiv, 1999.

The research surveys methodological and theoretical aspects of axiogenesis of the personality. A subject nucleus conception of axiopsychology is well motivated along the general Lines of the humanities. According to the proposed principle of integral subjectivity a reinterpretation is made of the data and trends relating to different schools that represent the structure, functioning, and development of the values-and-sense sphere of the personality. The results of experimental and diagnostic investigation of personality selfdetermination of values specify phenomenon picture axiogenesis among junior schoolchildren. A well-grounded system of expressive psychotechniques for 5-11-year olds has been successfully accomplished in many educational institutions of Ukraine.

Key words: axiophysics, axiogenesis, the values-and-sense sphere of the personality, integral subjectivity, dialogue, axiopsychologic, germanaftsics, phenomenon engineering, expressive psychotechnique, holism, teleologism, pausine, sense disposition, motivation, selfdetermination of values.

Карпенко З.С. Психологические основы аксиогенеза личности.- Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07. – педагогическая и возрастная психология. Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1999.

В диссертации исследуются методолого-теоретические вопросы аксиогенеза личности. В свете общей телеологической установки гуманитарных наук обосновывается авторская

концепция предметного ядра аксиопсихологии личности в составе нормативного, психодинамического и феноменологически-рефлексивного аспектов, которые соответствуют логике интериоризации (формирования), экстериоризации (становления) и самоопределения личности.

В соответствии с выдвинутым принципом интегральной субъектности осуществляется реинтерпретация значительного массива фактов и закономерностей, открытых в различных научных школах и репрезентирующих структуру, функционирование и развитие ценностно-смысловой сферы личности.

Обосновывается аксиопсихологическая герменевтика как метод исследования и преобразования аксиопсихики личности, реализующая требование феноменологического рефлексирования парциальных смыслов с позиций некоего трансцендентального Я.

Результаты экспериментально-диагностического исследования ценностного самоопределения младших школьников уточняют возрастную картину аксиогенеза личности.

Проанализированы теоретические основания и методические средства работы с аксиопсихикой при использовании психологом литературных и терапевтических метафор, транзактного анализа, оптимизирующих различные аспекты аксиогенеза личности на разных этапах ее возрастного развития. Обоснована система применения экспрессивной психотехники для детей 5-11 лет, успешно реализованная во многих образовательно-воспитательных заведениях страны.

Ключевые слова: аксиопсихика, аксиогенез, ценностно-смысловая сфера (сознание) личности, интегральная субъектность, диалог, аксиопсихологическая герменевтика, феноменологическая технология, экспрессивная психотехника, холизм, телеологизм, каузальность, смысловая диспозиция, мотив, ценностное самоопределение.

Зі сказаного впливає поліваріантність орієнтацій абсолютного суб'єкта, що означає вищий буттєвісний *шанс для кожної людини*, незважаючи на її філософську позицію, ідеологічну орієнтацію, віросповідання чи атеїстичні переконання, вираженість рис національного характеру, соціальний статус, стать тощо. Розширення меж суб'єктності на сферу трансцендентного – невід'ємна риса людського існування, в яких би формах вона не реалізувалася.

Зі сказаного впливає поліваріантність орієнтацій абсолютного суб'єкта, що означає вищий буттєвісний *шанс для кожної людини*, незважаючи на її філософську позицію, ідеологічну орієнтацію, віросповідання чи атеїстичні переконання, вираженість рис національного характеру, соціальний статус, стать тощо. Розширення меж суб'єктності на сферу трансцендентного – невід'ємна риса людського існування, в яких би формах вона не реалізувалася.

Зі сказаного впливає поліваріантність орієнтацій абсолютного суб'єкта, що означає вищий буттєвісний *шанс для кожної людини*, незважаючи на її філософську позицію, ідеологічну орієнтацію, віросповідання чи атеїстичні переконання, вираженість рис національного характеру, соціальний статус, стать тощо. Розширення меж суб'єктності на сферу трансцендентного – невід'ємна риса людського існування, в яких би формах вона не реалізувалася.

Зі сказаного впливає поліваріантність орієнтацій абсолютного суб'єкта, що означає вищий буттєвісний *шанс для кожної людини*, незважаючи на її філософську позицію, ідеологічну орієнтацію, віросповідання чи атеїстичні переконання, вираженість рис національного характеру, соціальний статус, стать тощо. Розширення меж суб'єктності на сферу трансцендентного – невід'ємна риса людського існування, в яких би формах вона не реалізувалася.